

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXVIII

Sa. 283

Aralık 2014

ANKARA - 2014

YUNANİSTAN'A GEÇİŞ SÜRECİNDE TESALYA MÜSLÜMANLARININ DURUMU

İBRAHİM SERBESTOĞLU*

GİRİŞ

Bugünkü Yunanistan'ın ikinci büyük düzlüğünü meydana getiren Tesalya havzası, Köstem[Pinyos] Nehri ve kollarınca sulanmaktadır. Bu bölge verimli ovaları nedeniyle buğday ambarı olarak da adlandırılmıştır¹. Tesalya'dan buğdayla birlikte pamuk, ipek kozası, yapağı, deri, zeytin, zeytinyağı gibi ürünlerin yanında² 18. ve 19. yüzyılın ortalarında ipekli, yünlü ve pamuklu dokumalar ihraç ediliyordu³. 1872 yılının Kasım sonuna gelindiğinde 162.240 sterlin ithalata karşı 312.410 sterlinlik ihracat rakamına ulaşılmıştı⁴.

Tesalya, 14. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Osmanlı yönetimi Anadolu'dan getirdiği Türkmenleri burada iskân etti⁵. Eski Bizans kalıntılarının bulunduğu Larissa'nın tepelerinin alt taraflarında Türkler, Yenişehir'i kurdular. 15. ve 16. yüzyıllarda kırsal kesimde yaşayanların alış-veriş ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni pazar yerleri oluşturuldu. Bu yerler zamanla Yenice, Cumapazarı, Embelek, Ermiye gibi kasaba ve şehirlere dönüştü. Ermiye, aslında Osmanlı öncesinde de vardı. Ancak 14. yüzyılın ortalarında yok olmuştu. Burayı en başta Akkeçili yörükleri ve Aydın tarafından gelen Osmanlı Müslümanları şenlen-

*Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Amasya /TÜRKİYE, ibrahimserbest53@hotmail.com

¹ Bülent Akyay, *Tesalya Meselesi (1881)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001, s. 20-32.

² Şemsettin Sami, "Tesalya", *Kamûsu'l-Alâm*, c.3, İstanbul 1308, s. 1652.

³ *Parliamentary Papers, Account and Papers, Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls Between July 1st 1862 and June 30th 1863*, s. 503-509; Sokrates D. Petmezas, "Patterns of Protoindustrialization in the Ottoman Empire The Case of Eastern Thessaly, Ca.1750-1860", *The Journal of European Economic History*, 19/3, Winter 1990, s. 581-601; Donald Quataert, "Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914", *The Modern Middle East*, Ed: Albert Hourani, Philip S. Khoury, Mary C. Wilson, California 1993, s. 255.

⁴ *Parliamentary Papers, Account and Papers, Reports Relative to British Consular Establishment: 1858-1871*, London 1872, s. 96-97.

⁵ Şemsettin Sami, *a.g.e.*, s. 1652.

dirdiler. 1806'da yaklaşık 300 haneden oluşan Ermiye'de 50 hanelik Rum nüfus bulunmaktaydı. Bu hane sayıları yüzyılın ortalarında 190 hane Müslüman, 200 hane gayrimüslim şeklinde değişmişti⁶.

Tesalya; Tırhala, Yenişehir, Golos, Kardiçe, Çatalca, Ermiye, Narda ve Alasonya şehirlerinden oluşuyordu. Osmanlı yönetimi altında ilk olarak Tırhala livasına dâhil edilen Tesalya, devletin son döneminde ise Yanya eyaletine bağlanmıştı. Tırhala, Ulahların çoğunlukta olduğu bir şehirdi. Yenişehir'in nüfusunun çoğunluğunu ise Müslümanlar teşkil etmekteydi. Buna bağlı olarak cami ve tekkelerin çokluğu dikkat çekiyordu. Golos'ta ise 1840'larda 150 kadar Türk ailesi yaşıyordu. Kardiçe'de 1839 öncesinde sadece Müslümanlar ikamet ederken, bu tarihten sonra muhtemelen Tanzimat'ın eşitlik prensibinden hareketle gayrimüslimlerin de yerleşmesine izin verildi⁷. Ancak Tesalya şehir ve köylerinin nüfus yapısının değişmesinde 17. ve 18. yüzyıllarda başlayan arazilerin çiftliklere dönüşme sürecinin büyük etkisi oldu. Tesalya'nın doğu ovalarındaki Türk nüfusla meskûn köylerde çiftlikler kuruldu. Bu çiftliklerde Hristiyanlar istihdam edildi⁸.

Tesalya Müslümanlarının çoğu Balkanlar'ın fethi sonrasında Anadolu'dan Rumeli'ye nakledilen Türkmenlerden oluşmakla birlikte, etnik olarak dört gruba ayrılıyordu. Türklerin oluşturduğu grup Konya'dan gelmişti. Bunlar şehir merkezinde veya sadece Müslümanların ikamet ettiği köylerde oturuyorlardı. Köylüler, tarım ve hayvancılıkla uğraşiyor ve yanlarında köle çalıştırıyorlardı. Bir diğer grup olan Arnavutlar düzeni sağlıyorlardı. Üçüncü grup Tatarlardı ve 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelmişlerdi. Son olarak da Çerkezler yine Tatarlarla aynı dönemde bölgeye gelmiş ve toplu olarak Yenişehir, Valestin, Ermiye, Balabalı ve Loksades'e yerleştirilmişlerdi. Yunan hükümeti, Çerkezlerin toplu halde iskânına asayiş bozacakları gerekçesiyle karşı çıkmıştı. Oysa Yunanistan'ın tavrında asıl sebebin bölgedeki nüfus dengesinin Müslümanlar lehine değişecek olmasıydı⁹.

Müslümanların haricinde bölgede Ulah ve Rumlardan oluşan Hristiyanlarla Yahudiler de yaşıyordu. Bölgenin nüfusu hakkında değişik kaynaklar farklı sayılar verdiği için kesin bir değerlendirme yapmak zordur. Fakat Şemseddin Sami, nüfusun çoğunluğunun Rum ve Ulahların oluşturduğu Hristiyanlardan teşekkül ettiğini söylemektedir¹⁰. Yine diğer kaynaklar da Müslümanların genel nüfusun içinde daha az olduğunu ifade etmektedirler.

⁶ Machiel Kiel, "Tesalya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul 2011, s. 522-523.

⁷ Akyay, *a.g.e.*, s. 36-44.

⁸ Kiel, *a.g.m.*, s. 524-525.

⁹ Aleksandre Popoviç, *Balkanlar'da İslâm*, Türkçesi: Komisyon, İstanbul 1995, s. 304.

¹⁰ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1652.

Kaza	Hristiyan	Müslüman	Yahudi	Toplam
Ermiye	7.240	1.731	-	8.971
Golos	71.985	2.675	650	75.310
Velestin-Tırnova	26.580	16.445	3.000	43.025
Tırhala-Dereli-Alasonya-Yenişehir	118.875	8.435	400	127.310
Kardıçe-Çatalca-Dömeke	60.021	10.106	40	70.127
Toplam	284.701	39.392	4.090	324.093

Tablo 1: 1878 Sayımına Göre Tesalya Nüfusu¹¹

Bir başka istatistiğe göre aynı dönemde Tırhala sancağının nüfusuna baktığımızda Müslümanların genel nüfus içerisinde 1/6 oranında olduğu görülmektedir.

Tırhala Sancağı	Köy	Müslim	Gayr-ı Müslim
Tırhala	128	1.866	42.668
Yenişehir	124	12.934	36.392
Golos	112	852	36.688
Çatalca	90	4.500	8.690
Kardıçe	111	788	11.031
Toplam	565	20.940	135.469

Tablo 2: Tırhala Sancağı Nüfusu¹²

¹¹ Popoviç, *a.g.e.*, s. 304.

¹² Akyay, *a.g.e.*, s. 49.

Kemal Karpat, 1877-78 sayımına göre Alasonya, Ermiye, Tırhala, Çatalca, Golos ve Kardiçe kazalarından oluşan Tırhala sancağında 2.500 hanede 25.000 kişinin yaşadığını belirtmektedir¹³. Sivignon'a göre ise 1881 yılı itibarıyla seyrek nüfuslu olarak tanımlanabilecek Tesalya'da kilometrekareye ortalama 20 kişi düşüyordu. Toplam nüfus ise 220.000 idi. Rumlar Batı Tesalya'da Türkler ise Doğu Tesalya'da yaşıyordu. Genel nüfusun % 10'u Türklerden oluşuyordu. Yenişehir'in % 24,7'si, Tırnova'nın ise % 30'u Türk'tü¹⁴.

I. Yeni Dönemin Başlangıcı: Tesalya'nın Yunanistan'a Bırakılması ve İstanbul Antlaşması (1881)

İngiltere, Rusya ve Avusturya arasında Osmanlı toprakları üzerinde yoğun bir rekabet yaşanıyordu. Rusların, Ayastefanos Antlaşması'yla elde ettiği kazançlar diğer iki ülkeyi de tedirgin ediyordu. Ancak Rusya antlaşma dolayısıyla üzerine gelecek baskılara direnemeyeceğinin farkındaydı. Bu nedenle bazı kazanımlarından vazgeçmeyi kabul etti. Böylece Berlin Kongresi'nin toplanmasının önü açılmış oldu¹⁵.

Rusların, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na başlaması Yunanistan'ın da Osmanlı'dan toprak elde etme arzusunu artırmıştı. Savaş devam ederken Yunan ordusu Yanya'yı ele geçirmeye çalıştı. Avrupa devletleri Yunanistan'ın girişimine tepki gösterdiler. Fakat Osmanlı-Rus savaşının sona ermesi ve barış görüşmelerinin başlaması Yunan politikasını değiştirmede. Yunan hükümeti, Osmanlı Devleti'nden halen toprak talep ediyordu. Bu ortamda İngiltere, Sadrazam Sadık Paşa'nın Türk-Yunan sınırında düzenlemeler yapılacağını vaat ettiğini söyledi¹⁶.

1878 yılının yazında Berlin'de yapılan kongreye Rusya'nın itirazına rağmen katılan Yunan delegesi, Osmanlı sınırları dâhilindeki Tesalya, Epir ve Girit'in kendilerine verilmesini talep etmişti. İngiltere'nin itirazı üzerine diğer devletler tarafından Girit hariçte kalmak şartıyla kongre sonrasında sınırı belirlemek için Türk ve Yunan taraflarının müzakere yapmasına karar verildi¹⁷.

¹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s. 158.

¹⁴ Michel Sivignon, "Frontier Between Two Cultural Areas: The Case of Thessaly", *Annals of the New York Academy of Sciences*, Volume 268, February 1976, s. 43-49.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1999, s. 489-532.

¹⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VIII, Ankara 1995, s. 112.

¹⁷ Karal, *a.g.e.*, s. 112-113; Berlin Kongresi'nde Türk-Yunan sınırı hakkındaki müzakereler için bkz: *Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi*, İstanbul 1298, s. 164-173.

1879'da Preveze'de başlayan müzakereler, İstanbul ve Berlin'de devam etti. Nihayet 1881'de İstanbul'da Alman sefarethanesinde yapılan görüşmelerle sonuca bağlandı. Bu süreçte Osmanlı hükümeti, Tesalya ve Epir'in tamamını topraklarına katmak isteyen Yunanistan'ın tekliflerini reddetti. Çünkü bu toprakların Yunanistan'a bırakılması bölgede yaşayan Müslümanların adeta ateşe atılması demekti. İstanbul'da Osmanlı yönetimi Tesalya ve Epir'i bırakmak istemediğinden Girit'in Yunanistan'a terki gündeme geldi. Çünkü Girit'te yaşananlardan dolayı bazı devlet ricalinde, buranın Osmanlı hâkimiyetinin uzun süre kalamayacağı kanaati oluşmuştu. Ancak Almanya Sefiri'nin Girit'in yetersiz kalacağı ve Rumeli'den toprak talebinin devam edebileceği yönündeki uyarısı üzerine Türk tarafı Girit fikrinden vazgeçti¹⁸. İki tarafın anlaşamaması üzerine Büyük devletler, Osmanlı tarafına verdikleri notayla sınırı tespit ettiler¹⁹. Buna göre Tesalya'nın büyük bir kısmı ile Yenişehir Yunanistan'a bırakılacaktı²⁰.

Tesalya'nın Yunanistan'a bırakılması üzerine bölgede yaşayan Müslümanlar harekete geçtiler. İstanbul'a bir heyet göndererek sadarete dilekçe sundular. Türk idaresinden memnuniyetlerini dile getirip, topraklarının Yunan hâkimiyetine geçmesiyle duydukları endişeyi bildirdiler. Tesalya'nın Yunanistan'a terki kararının gözden geçirilmesini, eğer bu mümkün değilse göç edecek halkın gayrimenkullerinin, sözleşme ile güvence altına alınmasını talep ettiler²¹.

Tesalya Müslümanlarının girişimlerine rağmen 24 Mayıs 1881'de İstanbul'da antlaşma imzalandı. Antlaşmanın 3. maddesinde Yunanistan'a bırakılacak yerlerde ikamet edenlerin haklarının korunacağı taahhüt ediliyordu. Buna göre Yunan idaresinde kalacak halkın can, mal, namus, din ve adetlerine dokunulmayacaktı. Ayrıca bu kişiler Yunan vatandaşlarının sahip olduğu medeni ve siyasi haklardan istifade edeceklerdi²².

İstanbul Antlaşması'nın 4. maddesi gayrimenkul tasarruf hakkının korunmasını hükme bağlıyordu. Yunan idaresine geçen yerlerde ferman, hüccet, tapu ve diğer senetler veya Osmanlı kanunlarına göre kişilerin tasarrufunda bulunan çiftlik, mera,

¹⁸ Ali Fuat Öreñç, "Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880-1881)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 5/2006, S.10, s. 170-175.

¹⁹ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Şyasiye*, II. cilt, Yay.Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1987, s. 168-191.

²⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 546.

²¹ Akyay, *a.g.e.*, s. 134-135.

²² *Muahadat Mecmuası*, c. 5, 1298, s. 144.

çayır, kışlak ve ormanlarla her türlü arazi ve emlakın temlik hakları Yunanistan tarafından kabul edilecekti. Cami, medrese, okul, miras ve hayratın idaresine ait vakıf emlaklarının hüccetleri de onaylanacaktı²³.

Yine İstanbul Antlaşması'nın 4. maddesi gayrimenkul tasarruf haklarını güvence altına aldığı halde antlaşmanın 6. maddesi bu güvenceyi pekiştiriyordu. 6. maddeye göre kanunlarda belirtilmiş durumlarda ve kamu yararı olmadıkça ve de hak edilen tazminat ödenmedikçe kimsenin emlakı elinden alnamayacaktı. Hak sahiplerinden hiçbirisi emlakını satmaya veya bir kısmını dahi terk etmeye zorlanmayacaktı. Ayrıca Yunanistan'ın her tarafında geçerli bir kanun olmadıkça emlak sahibi ile alıcı ilişkilerinde değişiklik yapılamayacaktı. Yunanistan dışında ikamet edenlerin de Yunan idaresine bırakılan topraklardaki emlakını kiraya vermek veya başkaları tarafından idare etmek hakları saklı kalacaktı²⁴.

Türk-Yunan Antlaşması bir taraftan Yunanistan'da yaşamaya devam edeceklerin haklarını teminat altına alırken diğer taraftan da Osmanlı topraklarına göç etmeleri için gerekli prosedürü belirlemişti. Antlaşmanın 13. maddesine göre arazileri Yunan idaresine geçen ahali, Osmanlı tabiiyetinde kalmaya devam etmek isterse Yunan makamlarına beyanname vererek antlaşmanın mübadelesinden itibaren üç yıl içinde Osmanlı topraklarına göç edecekti²⁵. Üç yıllık mühlette Müslümanlar aske-re alınmayacak, siyasi suçlular da her iki devletçe ilan edilecek olan genel af kapsamına alınacaktı²⁶.

1881 tarihli Türk-Yunan Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden daha bir ay geçmişti ki Yahudilerin, Müslümanları Tesalya'dan göçe teşvik ettikleri görüldü. Yapılan araştırma sonucunda Yahudilerin, Müslümanların göç etmesi halinde geride bırakacakları mallarına düşük fiyatla sahip olmak planıyla bu işe giriştikleri anlaşıldı. Yunan hükümeti, harekete geçerek suiistimalleri önlemeye çalıştı. Yenişehir'deki Yahudi cemaati de sinagoglara dağıttığı yazıyla bu tür olaylara karışanları uyardı. Suçluların cezalandırılması için de yetkililere yardımcı olabileceklerini bildirdi²⁷.

Yunan hükümetini bekleyen asıl sorun Rumların Müslümanlara yönelik tutumuydu. Rumların, Yenişehir yakınlarında bir Türk ailesini diri diri yaktukları haberi

²³ *a.g.e.*, s. 144.

²⁴ *a.g.e.*, s. 145.

²⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye, 170/8475, 12 Aralık 1881.

²⁶ *Muahadat Mecmuası*, c. 5, s. 147-148.

²⁷ Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, c. III, Ankara 1989, s. 395-397.

üzerine Osmanlı hariciyesi hemen harekete geçti. Müslümanların can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını istedi. Londra Sefiri Musurus Paşa'ya talimat verilerek yaşanan olaylardan münferit hadise olarak söz edilemeyeceğini örnekleriyle birlikte İngiltere hükümetine iletmesi istendi. İngiltere de Yunan hükümetini 1881 tarihli antlaşmaya uymaya çağıracaktı²⁸. Ancak Müslümanlardan bazıları arkası kesilmeyen Rum saldırıları karşısında çareyi göç etmekte buluyordu. Üstelik Müslümanların göçü sürecinde, onlara ait çiftliklerde yaşayan Rumlar, oturdukları emlakların kendilerine ait olduğunu iddia ederek satışları engelliyorlardı²⁹. Yunan hükümeti ise olayların büyüülmemesi gerektiğinde ısrarcıydı. Hatta topraklarında ikamet eden Müslümanlara, 1881 tarihli antlaşmada belirtilen hakların uygulanmasına yönelik iç hukuka dair düzenlemeler yaparak tepkileri yumuşatmak istiyordu. 1882'de *İslam Cemaatlerinin Manevi Liderleri Hakkında* yasayı çıkarttı. Yasayla müftülerin, İslam cemaatinin liderleri olduğu kabul ediliyordu. Ancak devlet memuru olarak kabul edilen müftüler, Eğitim ve Din İşleri ile Adalet Bakanlığı'nın teklifi üzerine Yunan kralının kararnameyle atanıp azledilebilecekti³⁰.

Yunan hükümetinin, azınlık olarak tanımladığı Müslümanların önceliği müftülük sorunu değildi. Müslümanlar, kendilerine tanınan üç yıllık göç mülhletinin sona ermek üzere olması ve hala gayrimenkullerini satamamanın endişesini yaşıyorlardı. Mal ve mülklerini Yunanistan'da bırakıp göç etmeleri halinde ailelerinin geçimlerini nasıl sağlayacakları cevap aradıkları soruydu. Türk yetkililerden Yunan makamlarıyla görüşmeler yapıp üç yıllık mülhletin uzatılmasını istediler³¹. Bu konuda Yunan Meclisi'ndeki Türk kökenli milletvekili Şerif Bey kendilerine önderlik yapıyordu. Şerif Bey, konunun Atina'daki Osmanlı Sefiri Tefvik Bey ile çözülemeyeceğini öngördüğünden bizzat İstanbul'a heyet göndermek istiyordu³². Çünkü Atina sefaret, muhacirlerin göç esnasındaki masraflarının en aza indirilmesiyle uğraşıyordu. Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda pasaportlardan vize harcı alınmaması teklif ediliyordu. Yani büyük sorunun yanında teferruatla ilgileniyordu³³.

Tesalya Müslümanlarının süre sorunu İstanbul'a iletildiğinde Osmanlı idarecilerinin, Yunan mevkidaşlarından çözüme yönelik iyimser beklentileri olmadığı gö-

²⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s. 456-457.

²⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 557.

³⁰ Turgay Cin, "Batı Trakya'da Mevcut Müftülükler Sorununa İlişkin Yunanistan Danıştay Kararlarının Tahlihi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9/1, 2007, s. 74-75.

³¹ BOA, Hariciye Siyasi (HR. SYS), 1655/4, 5 Şubat 1884.

³² Şimşir, *a.g.e.*, s. 571.

³³ BOA, Hariciye Tercüme Odası (HR.TO), 9/91, 28 Mart 1883.

rüldü. Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirleri Gabriel ve Gerichen Efendiler, yapılacak girişimlerin sonuçsuz kalacağına dair tahminlerini mütalaalarında bildirdiler. Ancak 1881 tarihli antlaşmanın Osmanlı topraklarına göç edeceklerine geride bırakacakları gayrimenkulleri tasarruf hakkı tanıdığına dile getirdiler³⁴. Meclis-i Vükela ise yaptığı toplantı sonrasında Yunan hükümeti ile gerekli görüşmelerin yapılması talimatını verdi³⁵.

Bir taraftan konunun Yunan yetkililerle görüşülmesi kararı alınırken diğer taraftan da Büyük devletler nezdinde girişimler başlatılmıştı. Avusturya, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve İtalya'dan alınacak destekle Yunanlıların olumsuz cevap vermeleri önlenecekti. Bu ülkelerdeki Osmanlı sefirleri konuyu ilgililerle görüşmeye başladılar. Viyana Sefiri Sadullah Paşa, Avusturya'nın, Türk tarafının talebine itirazı olmadığını bildirdi. Ardından Londra Sefiri Musurus Paşa da İngilizlerin teklifi dikkate alma taraftarı olduğunu ilettiler. Berlin Sefiri Said Paşa ve Petersburg Sefiri Şakir Paşalardan da olumlu cevaplar geldi. Paris Sefiri Esad Paşa, Fransa'nın yaklaşımından umutlu olduğunu söylüyordu. Bir tek İtalya, görüşünü diğer devletlerin tavrı sonrasında belirleyecekti³⁶.

Sefaretlerden gelen haberler Osmanlı idaresini memnun etmişti. Fakat Yunan Başbakanı'nın, Tesalya Müslümanlarının Osmanlı tabiiyetini tercih etseler bile Yunan vatandaşlarının sahip olduğu haklardan yararlanabileceklerini söylemesi Fransa ve İngiltere'nin çözümün adresi olarak Yunan hükümetini göstermesine yol açtı. Bunun üzerine Osmanlı hariciyesi, Yunan hükümetinin sözlü taahhütlerini yazılı olarak ilan etmesini talep etti. Yunan hükümeti, başbakanlarının açıklamalarını genelge ve gazetelerle duyurarak, Türk tarafının isteklerini karşılamaya çalıştı³⁷.

Tesalya Müslümanlarına göç etmeleri için verilen üç yıllık süre uzatıldığı halde mülklerine yapılan saldırıların arttığı görüldü. Bâbîâli, sorunun çözümü için önceliği bu defa Büyük devletlere verdi. Göç mühleti konusunda Yunanistan'ın yanında yer alan Fransa ve İngiltere'nin bu konuda acilen girişimde bulunmaları istendi. Fransa Dışişleri Bakanı Jules Ferry, Atina'daki Fransız büyükelçisinden alacağı bilgi sonrasında gerekli müdahaleyi yapacaklarını Türk sefirine bildirdi. İngiliz Dışişleri Bakanı Granville ise Yunan hükümetinin tutumundan memnun ve umutlu olduklarını söyleyerek, daha kesin kanıt olmadan olaya müdahale etmeyecekleri cevabını verdi³⁸.

³⁴ Şimşir, *a.g.e.*, s. 575-576.

³⁵ BOA, HR. SYS, 1655/4, 5 Şubat 1884.

³⁶ Şimşir, *a.g.e.*, s. 583-592.

³⁷ Şimşir, *a.g.e.*, s. 579, 593-594.

³⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s. 596-608.

Oysa yabancı gazetecilerin merkezlerine geçtiği habere göre Temmuz'un 18'inde 18 hane, Ağustos'un 9'unda, 36 haneden toplam 85 Müslüman vapurla Tesalya'dan ayrılmıştı. Kalanlar arasında göçe hazırlananlar vardı. 1883 yılı sonunda Golos'ta 100 kadar Müslüman ailenin kalacağı tahmin ediliyordu. Yunan hükümeti Müslümanların göç ettikleri yerlere Rumları yerleştirmektedir³⁹.

Tesalya Müslümanlarına karşı yapılan saldırıların artması üzerine Büyük devletler, tepki göstermeye başladılar. İngiliz hükümetine gönderilen raporda Müslümanların Tesalya'yı terk ettiği belirtiliyordu⁴⁰. Atina'daki elçiliklerine talimat göndererek, Müslümanların gayrimenkullerine dair antlaşma maddelerinin uygulanması hususunda Yunan hükümetinin dikkatinin çekilmesini istediler. Yunan hükümeti tepkiler üzerine Müslümanların tabiiyet seçme hakları olduğunu, isteyenlerin serbestçe göç edebileceklerini ve Müslüman vakıflarının idaresi için de özel bir yargılamanın yapılacağını ilan etti. Buna karşın Türk tarafı ise vakıfların idaresi için özel yargılama usullerini kabul etmeyeceklerini bildirdi⁴¹.

Yunan hükümeti, Türk tarafının itirazlarına adeta kulak tıkamış hatta Tesalya Müslümanlarına ait çiftliklerin diğer köylülere satılması için meclise kanun tasarısı vermişti. Oysa 1881 tarihli antlaşmanın 6. maddesine göre kamu yararı ve tazminat ödenmesi koşuluyla gayrimenkullere el konulabilecekti. Emlâk sahipleri emlaklarının tamamını veya bir kısmını satmaya zorlanmayacaktı. Ayrıca Tesalya'ya özel kanun çıkartılmayıp Yunanistan'ın genelinde geçerli olan kanunlar Tesalya'da uygulanacaktı. Bâbiâli, 1881 antlaşmasına aykırı uygulamalara karşı olduğunu, Büyük devletlere bu konuda sorumluluk düştüğünü bildirdi. Atina sefaretine girişimlerde bulunması talimatı verildi⁴².

1890'ların başında Yunan hükümetinin çıkarttığı yeni sorun Tesalyalıların tabiiyetiydi. Yunanistan, nerede olduklarına bakılmaksızın Tesalyalıların tümünü Yunan vatandaşı kabul etmeye başladı. Yunanistan'ın tutumu karşısında Osmanlı Devleti, 1881 tarihli antlaşmayı hatırlatıyordu. Bu antlaşmanın 13. maddesine göre Tesalya'da ikamet eden veya Tesalya doğumlu olup geçici bir süre Osmanlı topraklarında bulunanlarla, kendilerine tanınan üç yıllık mühlet zarfında Osmanlı tabiiyetine geçmeyenler Yunanlı kabul ediliyordu. Yani Tesalyalı olup da Osmanlı topraklarında daimi ikametgâhı bulunanlar Osmanlı tebaası kabul edilecekti⁴³.

³⁹ BOA. HR. TO, 333/89, 9 Eylül 1883.

⁴⁰ BOA. Yıldız Perakende Elçilik ve Şebenderlik Maruzatı (Y.PRK. EŞA). 13/49, 12 Mayıs 1891.

⁴¹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 609-611.

⁴² BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 89/28, 12 Eylül 1896.

⁴³ İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, İstanbul 2014, s. 327-331.

II. Girit Sorunundan Tesalya Savaşına (1897)

a. Savaş ve Tesalya Rumları

1890'larda Tesalya Müslümanlarının sorunları henüz çözülmemişti ki Yunanistan, Girit adasının kendilerine bağlanması için çalışmalarına hız verdi. Filiki Eteryia örgütünün bir kolu olan Epitropi cemiyeti Girit'te faaliyette bulunuyordu. Yunan taraftarı Rumlar, Osmanlı hükümetinin Girit'in idaresine yönelik uygulamaya koyduğu reformları yeterli görmüyorlardı. Doğu Rumeli'nin Bulgaristan tarafından ilhak edilmiş olması da Yunanlılarca Epir'in kalan kısımlarının kendilerine verilmesi gerektiği yönünde yorumlanıyordu. Büyük devletler, Yunanistan'ın bu isteğine karşı çıkmışsa da Girit, Yunanlılar için hedef olmaya devam ediyordu. Adada Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında yaşanan çatışmalar Yunan iç siyasetinde de politik malzeme olarak kullanılıyordu. Yani Girit'in kaderi Yunanistan'da iktidarı belirleyecek araçlardan birisi haline gelmişti. 1896'da Yunanistan, Girit'e bir savaş gemisi gönderdi. Bâbüâli ise sert tepki vermek yerine yine Büyük devletlerin devreye girmesini istedi. Onlar da Yunanistan'a bir nota vermekle yetindiler. Ancak Şubat 1897'de Yunan Albay Vasos, Girit adasını Yunanistan'a kattıklarını ilan etti. Büyük devletler bu defa Girit'i ablukaya alıp tepkilerini gösterdiler. Yunanistan ise dikkatlerin Girit üzerinde toplandığı sırada Tesalya tarafından Osmanlı Devleti'ne saldırdı⁴⁴.

16 Nisan 1897'de Yunan kuvvetlerinin Osmanlı topraklarına saldırısı üzerine Osmanlı ordusu ertesi gün karşı harekâta başladı. Bâbüâli, Yunan diplomatları ve vatandaşlarının hemen Osmanlı sınırlarını terk etmesini istedi. Bunun için 15 gün süre tanındı. Büyük devletlerin araya girmesiyle bu süre uzatıldı. Savaşın kısa sürede bitmesiyle de Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanlılar yerlerinde kaldılar⁴⁵. Hatta savaş esnasında Mersin'den yüzlerce Rum, Yunan ordusuna katılmak için gittikleri halde sonradan geri dönmelerine izin verildi. Osmanlı hükümeti bu kişilerden sadece Yunan vatandaşı olmadıklarına dair senet almakla yetindi⁴⁶.

Tesalya'da ise Rumlarla Müslümanlar arasındaki anlaşmazlık savaş dolayısıyla hat safhaya ulaşmıştı. Yunan saldırılarına karşı harekât başlatan Osmanlı ordusu daha önce Yunanistan'a terk edilmiş olan Tesalya'yı kontrolü altına aldı. Türk aske-

⁴⁴ Ayşe Nühket Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, s. 139-190; Ayşe Nühket Adıyeko-Nuri Adıyeko, *Fethinden Kaybına Girit*, İstanbul 2006, s.217-223; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975*, c. 2, Türkçesi: Mehmet Harmancı, İstanbul 1983, s. 256-258.

⁴⁵ Metin Hülagü, *Osmanlı-Yunan Savaşı Abdülhamid'in Zaferi*, İstanbul 2008, s. 81-101; *1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Savaşı)*, Yayına Hazırlayan: Bayram Kodaman, Ankara 1993, s. 6.

⁴⁶ Salahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, İstanbul 2011, s. 83.

rinin ele geçirdiği yerleşim yerlerindeki Rum ahali, gitmemeleri yönünde telkinlere rağmen malını mülkünü bırakarak Yunanistan'ın başka yerlerine gitti. Kısa süren savaş esnasında Rum göçmenlerin Tesalya'daki evlerine geri dönmeleri İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya ve ilgili devletlerin oluşturduğu karma komisyon tarafından şartlara bağlandı. Osmanlı hükümeti komisyonun almış olduğu karar doğrultusunda aileleriyle birlikte gelen emlak sahiplerine dokunulmayacağını fakat ailesiz ve emlak sahibi olmadan gelenlerin ise kesin antlaşma sağlanıncaya kadar askerî kontrol altındaki yerlere sokulmayacağını bildirdi⁴⁷. İzin verilmemesine gerekçe olarak da casusluk ve eşkıyalık yapma şüphesi gösteriliyordu⁴⁸. Osmanlı hükümetinin tutumu karşısında Rusya elçiliği, kim olursa olsun tüm Rumlara geçiş izni verilmesini istediği halde kısıtlama devam etti⁴⁹.

Osmanlı hükümetinin kısıtlamalarına karşı Rusya üzerinden sorunu çözemeyen Rumlar, Tesalya'ya dönen göçmenlerin ve tüccarın güvenliğinden endişe duyduklarını dile getirmeye başladılar. Büyük devletler bu defa da Yunan memurlarının veya Golos'taki konsolosların gözlemci sıfatıyla faaliyette bulunmalarına müsaade edilmesini istiyorlardı. Daha önce herhangi bir sorun çıkmadığına vurgu yapan Bâbiâli, bu isteği de reddetti⁵⁰.

Rumların dönüşünü engellemekle suçlanan Osmanlı hükümeti, engellemeyi bilinçli yapıyordu. Çünkü Tesalya'ya dönmek isteyen Rumların, yurtlarından uzak yaşamaları biran önce kesin barış antlaşmasını imzalamak için Yunan hükümeti üzerinde baskı oluşmasına neden olacaktı⁵¹. Ayrıca Türk tarafı emlak sahibi ve iyi halleri görülenlerin ziraat mevsiminden önce tarlalarını ekip biçmelerine müsaade edeceğini ilan ederek, sorunun çözümünden yana olduğunu göstermeye çalıştı. Ancak bu defa da üçüncü ülke vatandaşlarının sahip olduğu çiftliklerde yaşayan yarıcılık ve ondalıkçılık yapan Rumlar gündeme geldi. Tesalya'da Müslüman ve yabancıların sahip oldukları büyük çiftliklerde yüzlerce Rum aile yaşıyordu. Örneğin Rusya vatandaşı Mavrokordato'nun Uzunkaralar mevkiindeki çiftliğinde yaşayan 15 hane Rum'a mülk sahibi olmadıkları gerekçesiyle izin verilmiyordu⁵².

Osmanlı hükümetinin, ziraat mevsiminde memleketlerine dönecek olanlar arasında serseri, ihtiyaç sahibi ve askerden gelenlere müsaade etmeyeceğini ilan etmesi

⁴⁷ BOA, MV, 94/105, 30 Haziran 1897.

⁴⁸ BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 975/73075, 8 Temmuz 1897; BOA. Y.PRK. ASK.130/42, 5 Ağustos 1897.

⁴⁹ BOA, MV, 93/6, 11 Ağustos 1897.

⁵⁰ BOA, BEO, 1002/75148, 6 Eylül 1897.

⁵¹ BOA, BEO, 1012/75872, 25 Eylül 1897.

⁵² BOA, BEO, 1017/76270, 26 Eylül 1897; BOA, BEO, 1022/76577, 11 Ekim 1897.

üzerine Rum göçmenler için oluşturulan karma komisyonun İngiliz temsilcisi Bigham⁵³ devreye girdi⁵⁴. Gerek Rus elçiliği gerekse Bigham, on beş yıldır Yunan egemenliğinde bulunan Tesalya'da zorunlu askerliğin bulunduğunu, bu nedenle de aile reislerine askerlik dolayısıyla izin verilmemesinin ailelerin parçalanmasına yol açacağını iddia ediyorlardı⁵⁵. Bigham'a göre, *asker olanlar* ifadesinden kasıt taburlarından firar edenler mi, yoksa zorunlu askerlik hizmetini yapmış olanlar mıdır açıklanmalıydı⁵⁶. Kendisine göre bu ifade askerlik hizmetini yapmış olanlar için kullanılamazdı⁵⁷.

Bir taraftan tartışmalar sürerken diğer taraftan da karma komisyon, Rum göçmenlerin dönüşünde izlenecek yöntemi tespit ediyordu. Komisyon kararına göre göçmenler Muzaki, Derûn-i Furka, Miçralmiros(Mitzella-Almyro) ve Golos kapılarını kullanacaktı. Miçralmiros kapısı açık olduğu günlerde Golos kapısı kapatılacaktı. Göçmenlerin geçişleri delegelerin gözetiminde gerçekleşecek, kapılar güneşin doğuşundan batışına kadar açık kalacak; ancak Derûn-i Furka kapısı saat 1'den sonra geçişlere kapatılacaktı. Yunan hükümeti göçmenlerin işlerini karşılayacaktı. Göçmenler döndüklerinde yanlarında sekiz günlük erzakları bulduracaklardı. Golos, Kurubça ve Topuzlar'da üç adet erzak deposu yapılacak ve zahirenin dağıtımına Yunan memurları karar verecekti. Osmanlı askerleri ise güvenliği sağlayacak; göçmenler, erbab-ı namustan ve silahsız olacaktı. Savaşın ardından Yunan ordusundan ayrılıp göçmen sıfatıyla geri dönmek isteyen Rumlara izin verilmeyecekti. Osmanlı ordusunun kontrolündeki mahallere de göçmen kabul edilmeyecekti. Göçmenler geri dönerken yanlarında getirecekleri koyun başına Osmanlı makamlarına 50 para ödeyecekler veya 40 koyunda bir koyun aynı vergi vereceklerdi⁵⁸.

Rum göçmenlerin yurtlarına dönmeye başlamasıyla birlikte Yunanistan ve diğer ülkelerin gönderdiği yardımlar Osmanlı idarecilerince muhtaçlara ulaştırılıyor-

⁵³ İngiltere adına karma komisyona İngiltere'nin İstanbul Elçiliği Askeri Ataşesi Mülazım Mösyo Bigham; Fransa adına ise Darvil katılıyordu. Bkz: BOA, BEO, 1026/76902, 18 Ekim 1897; BOA, BEO, 1030/77196, 27 Ekim 1897; BOA, BEO, 1031/77306, 30 Ekim 1897; BOA, BEO, 1031/77321, 31 Ekim 1897.

⁵⁴ BOA, Yıldız Perakende Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK), 54/66, 20 Ekim 1897; BOA, Yıldız Perakende Askeri Maruzatı (Y.PRK. ASK), 133/88, 29 Ekim 1897.

⁵⁵ BOA, BEO, 1034/77516, 1 Kasım 1897.

⁵⁶ BOA, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.RES), 89/57, 1 Kasım 1897.

⁵⁷ BOA. İrade Eyalat-ı Mümtaze Yunanistan (İ.MTZ-01), 21/1010, 2 Kasım 1897; BOA, BEO, 1032/77387, 2 Kasım 1897.

⁵⁸ BOA, Y.A.RES, 89/62, 3 Kasım 1897; BAO, Y.PRK.BŞK, 54/85, 4 Kasım 1897; BOA, BEO, 1034/77547, 6 Kasım 1897; *Parliamentary Papers, Account and Papers, Correspondence Respecting the Negotiations for the Conclusion of Peace Between Turkey and Greece*, May 1898, s. 310-311.

du. Osmanlı hükümeti, ihtiyaç sahiplerine dağıtılması şartıyla Rum göçmenlere gönderilen pek çok üründen gümrük vergisi almadı.

Yardım Gönderen Ülke	Gönderilen Yardımlar
Yunanistan	Un ⁵⁹ , 3 Sandık Tıbbi Malzeme ⁶⁰
İngiltere	Zahire ⁶¹ , 300 Fanila, 100 Yorgan, 10 Bakır Kazan, 4 Battaniye, Elbise ⁶²
Rusya	250 Çuval Un ve Elbise ⁶³

Tablo 3: Tesalya Savaşı'nda Topraklarını Terk Eden Rumlara Yapılan Yardımlar

Osmanlı idaresi Rum göçmenlere dışarıdan gelen yardımların haricinde göçmenlerin kendilerine ait olan öküz, inek ve eşekten de vergi almadı. Yalnızca Yunan hükümetinin girişimlerine rağmen karma komisyonun belirlemiş olduğu küçükbaş hayvanlardan vergi talep etti⁶⁴.

Rumların mülklerini terk etmesi ve dönmeleri süreci Tesalya Müslümanları tarafından da yakından takip ediliyordu. Müslüman ahali Osmanlı hükümetinin kısıtlamalarının aksine kesin barış antlaşması imzalanmadan Rumların birer-ikişer aile olarak dönmelerine izin verilmesini istiyordu. Bu konudaki görüşlerini Tesalya'daki Osmanlı yetkililerine iletiler. Ancak Osmanlı Kumandanı Edhem Paşa, askerî güvenlik gerekçesiyle bu talebe olumlu bakmadı⁶⁵. Aradan geçen birkaç aylık sürede Müslümanlar Rumların dönüşüne dair düşüncelerini ilgililere aktarmaya, onları ikna etme çabasına devam ettiler. Müslümanlara göre Osmanlı askerinin bölgeden çekilmesinin ardından Rum saldırılarının önü alınamayabilirdi. Böyle bir çatışma ortamında Yunan idaresi de muhtemelen önlem almayacaktır⁶⁶.

⁵⁹ BOA. İ.MTZ-01, 22/1041, 5 Temmuz 1897; BOA. BEO, 1055/79064, 19 Aralık 1897; BOA. BEO, 1060/79463, 3 Ocak 1898.

⁶⁰ BOA. BEO, 1131/84824, 29 Mayıs 1898.

⁶¹ BOA. BEO, 1048/78587, 4 Aralık 1897; BOA. BEO, 1057/79249, 24 Aralık 1897; BOA. BEO, 1059/79477, 28 Aralık 1897.

⁶² BOA. İrade Rüsumat, 8/17, 8 Mayıs 1898.

⁶³ BOA. BEO, 1049/78631, 7 Aralık 1897.

⁶⁴ BOA. BEO, 1038/77838, 14 Kasım 1897; BOA. BEO, 1055/79077, 19 Aralık 1897; BOA. BEO, 1056/79182, 23 Aralık 1897.

⁶⁵ BOA. MV. 94/28, 17 Temmuz 1897.

⁶⁶ BOA. Y.PRK. ASK, 135/26, 16 Şubat 1898.

b. Tesalya'nın Yunanistan'a İadesi ve Müslümanlar

Tesalya Savaşı'ndan yalnız Rumlar değil bölgede yaşayan Müslümanlar da olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı hükümetine sunulan 1897 yılına ait bir rapora göre Tesalya'da ikamet eden Müslümanlar, 1897 savaşından önce 7-8 yüz haneydi. Bunlardan iki yüz hane Yenişehir'de, kalanlar ise Büyük Kesirli, Küçük Kesirli, Osmanlı, Dereli ve Hısarlık gibi köylerde yaşıyorlardı. Şehirde yaşayanlar iş güçleriyle meşgul olurken, köylüler ziraatla geçimlerini sağlıyorlardı. Önceleri Yunan hükümetinden ufak tefek kötü muameleler gördükleri halde sonradan refah ve huzur içinde yaşamaya başlamışlardı. Müslümanların yaşadığı şehir ve köyler mamurdu. Vakıfları çok ve zengin olup Yunan hükümeti, idarelerine müdahale etmemekle birlikte, vakıfların idaresinde görülen ihtilaflardan yararlanma fırsatını da kaçırmıyordu. Vakıflardaki yönetim zafiyeti sayesinde Yunan hükümeti bazı şeylere el koymuştu. Yine dini konularda Müslümanlar arasındaki çatışmalarda da Yunan hükümeti devreye girmişti. Emval-i metrukenin paylaşımındaki anlaşmazlıklardan Yunanlılar istifade etmişti⁶⁷.

Tesalya Müslümanları dine önem verip, dinî kurallara riayet ediyordu. Ancak Yunanistan'da mebus ve belediye seçimlerine katılmaları sonrasında aralarındaki birlik parçalanmıştı. Aralarındaki birliğin parçalanması sonrasında Müslümanlar sahip oldukları mevkileri yavaş yavaş kaybetmeye başlamışlardı. Mektepleri kapatılmıştı. Mebuslar da önceleri Müslümanların oyuna ihtiyaç duydukları halde birliğin parçalanmasıyla oylarının önemi de azalmıştı. Bu da Müslümanlara karşı adaletsizliği beraberinde getirmişti⁶⁸.

1897 savaşından sonra Tesalya'nın Yunanlılara bırakılması Müslümanların yaşamalarını neredeyse imkânsızlaştırmıştı. Yunanlılar, savaş esnasında uğradıkları zarar ve ziyanın acısını Tesalya'da kalan Müslümanlardan çıkartmaya başlamıştı. Halkın Müslümanlara karşı nefreti ve saldırıları karşısında seçimleri düşünen hükümet de olaylara ses çıkartmıyordu. Üstelik kin ve nefretle dolu memurları Müslümanların sakin olduğu Yenişehir'de görevlendiriyorlardı. Daha önceden de çoğu bu mahalde görev yapan memurlar olayları engellemiyordu. Yeni tamir edilmiş pek çok cami tahrip edildi. Mektepler ve hamamlar kullanılamaz hale getirildi. Müslümanlara ait çiftlikler talan edildi. Mahsuller yağmalandı. Şehir ve köyleri dolaşan provokatörler *Müslümanlardan intikam zamanıdır* diyerek halkı tahrik ettiler. Müslümanlar aleyhinde davalar açılarak, sahte belge ve şahitlerle malları ve mülkleri haczedildi⁶⁹.

Köylerde ise durum daha vahimdi. Müslümanlar çiftçilikle geçindikleri köyleri Tesalya'nın tahliyesi sonrası terk etmek zorunda kaldılar. Mallarını eşyalarını ve

⁶⁷ BOA. Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ), 38/65, 1897.

⁶⁸ BOA. Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ), 38/65, 1897.

⁶⁹ BOA. Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ), 38/65, 1897.

evlerini köylüleri olan Rumlara emanet ettiler. Ancak evlerin çoğu yıkıldı. Bir kısmı yakıldı. Kalamı ise oturulamaz hale getirildi. Hiçbir Müslüman'a malları geri verilmedi. Malların üçte birinden çoğu da haczedilerek köylü Rumlara intikal ettirildi. Haciz işlemi Yunan kanununda iki türlü gerçekleşiyordu. Birisi yalnızca malı haczedip satışı önlemektir. İkincisi ise hem satışı hem de kullanımını engellemeye yöneliktir. Mahkeme kararıyla yapılan haciz işlemi davacının iki şahitle talep etmesi yeterli görülüyordu. Üçüncü bir işlem ise kişinin gayrimenkullerini bir başkasının ele geçirmesidir. Bu durumda gerçek mal sahibi mahkemede durumunu ispat etmek zorundadır. Davalar en az beş sene sürüyordu. Yunanistan'ın kurulmasından itibaren Müslümanlara yönelik 1.500 civarında haciz işlemi gerçekleştiği halde 1897 Türk-Yunan savaşından sonra bu sayıdan fazlasıyla karşılaşmıştır⁷⁰.

Yunanlıların Tesalya'da yaşayan başta Müslümanlar olmak üzere gayr-i Rumlara baskısı sonucunda Türk askerinin bölgeden çekilmesinden itibaren kitlesel göçler başladı. Müslüman, Yahudi ve Hristiyan Ulahlardan oluşan 300'den fazla hane halkı Yenişehir, Tırhala, Golos ve Çatalca'dan göç yoluna koyuldu. Osmanlı hükümeti ise öncelikle Tesalya'daki askerlerinin sevkiyatıyla uğraştığından muhacirleri küçük gruplar halinde taşımaya karar verdi⁷¹. Selanik ve İzmir'e gitmek için harekete geçen 400 kişilik diğer bir kabile için de posta vapurlarının düşük bir ücret karşılığı kullanılacağı ilan edildi⁷². Yaklaşık bir haftalık yolculuğun sonunda muhacirler Selanik ve İzmir'e ulaştılar⁷³. Selanik'e gelenlerin sayısı her geçen gün artıyordu. İçlerinde Yahudi ve Kıptiler de vardı. Hemen hepsi fakirdi. İzmir'e gittiği halde iş bulamayıp Selanik'e dönenler de yerel yönetimden yardım istiyorlardı. Mirliya Seyfullah Paşa, başta ekmek olmak üzere temel ihtiyaçların karşılanması için belediyeye başvurduysa da olumsuz cevap aldı⁷⁴. Bazı Müslümanlar çiftliklerde yarıcılık yapan akrabalarının yanına misafir olarak yerleştirildiler⁷⁵. Bazılarıysa hamallık ve amelelikle geçindiklerinden, ticarî olarak gelişmiş bir şehir olmasından dolayı Selanik'te kolayca iş buldular⁷⁶. Hatta başka yere gönderilmek istemediklerini yetkililere bildirdiler⁷⁷. Osmanlı idaresi de bu talebe olumlu cevap verdi⁷⁸.

⁷⁰ BOA. Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ), 38/65, 1897.

⁷¹ BOA. BEO, 1125/84375, 20 Mayıs 1898.

⁷² BOA. Y. PRK.ASK, 139/55, 30 Mayıs 1898.

⁷³ BOA. İrade Hususi (İ.HUS), 65/32, 4 Haziran 1898; BOA. BEO. 1136/85161, 6 Haziran 1898.

⁷⁴ BOA. BEO, 1140/85432, 12 Haziran 1898.

⁷⁵ BOA. BEO, 1133/84973, 1 Haziran 1898.

⁷⁶ Selanik'in Tanzimat Dönemi'nden itibaren büyümeye başlamıştı. Modern bir limana ve demiryoluna sahip olmuştu. Fabrikalar, oteller ve bankalar ekonominin geliştiğinin göstergesiydi. Canlı ticari hayat yaşam tarzı ve entelektüel boyutta da etkili oldu. Bkz: Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, çev: Işık Ergüden, İstanbul 2010.

⁷⁷ BOA. BEO, 1137/85274, 9 Haziran 1898.

⁷⁸ BOA. BEO, 1138/85277, 9 Haziran 1898.

Bir kısmının göç etmesine rağmen Müslümanlar, Yahudiler ve Ulahlar hala Yunanlıların hedefindeydiler. Savaş esnasında Rumların yaşadığı sıkıntıların sorumlusu ve Osmanlı idaresinin destekçileri olarak görülüyorlardı⁷⁹. Camiler tahrip ediliyor, başta Müslümanlar olmak üzere Yunan taraftarı olmayanların malı-mülkü yağmalanıyordu⁸⁰. Rum saldırıları karşısında Bâbüali, Müslümanları korumaya çalışıyordu. Büyük devletler ve Yunan hükümeti nezdinde girişimlerde bulunuluyordu. Yunan Başbakanı Zaimis, camilere saldırı olmadığını iddia etmekle beraber münferit saldırı olaylarına karşınların tutuklandıklarını söyleyerek, zarar gören Müslümanların mahkemelere başvurmalarını tavsiye ediyordu⁸¹. Osmanlı hükümetine ulaşan bilgilere göre Yunanlıların Müslümanlara saldırısı devam ediyordu. 6 Haziran 1898'de 40 kadar Rum, Müslümanların evlerini tahrip etmişti. Atina sefaretî, bölgeye Osmanlı Şehbenderlerinin gönderilmesi halinde Yunan memurlarının görevlerini ihmal etmekten çekinebileceğini dile getiriyordu. Müslüman ahalinin de böyle bir ortamda Osmanlı hükümetinin manevi desteğini hissedebileceği düşünülüyordu. Osmanlı Hariciye Nezareti ise Müslümanlara yapılan saldırıların devam etmesi halinde Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanlılara da aynı muameleyi yapacağını söylüyordu⁸².

Yunan hükümeti, en son bir köyde Müslüman hanelerine saldırı olduğunu, evlerin yakıldığını ve zarar tespitine çalışıldığını bildirdi. Atina sefaretî başkâtibinin bölgede incelemeler yapmasında bir sakınca olmadığı, hatta kendisine refakat edecek Yunan güvenlik güçlerinin de görevlendirilebileceği dile getirildi⁸³. İstanbul'daki Yunan elçisi de bizzat Sadaret'e giderek, olaylar karşısında hükümetinin duyduğu üzüntüyü dile getirdi. Olayların bir grubun eseri olduğunu, suçluların cezalandırılıp zararların karşılanacağını söyledi. Ayrıca insanların öldürüldüğü haberlerinin abartılı olduğunu öne sürdü⁸⁴.

Tesalya Müslümanlarına karşı yapılan saldırı haberlerinin ardı arkası kesilmiyordu. Tesalya'da Müslümanların tutuklandığı, emlaklarının haczedildiği haberleri yayılıyordu. Müslümanlar Yunan mahalli memurlarını görevlerini yapmamakla suçluyorlardı. Yunan memurlarının çoğu savaş öncesinde bölgede görev yaptığı halde göç etmek zorunda kalmış ve buna sebep olarak da Müslümanları gösteriyorlardı. Savaş döneminde uğradıkları zararı Müslümanlardan çıkartmaya çalışıyorlar-

⁷⁹ BOA. Yıldız Mütenevvia (Y.MTV), 177/198, 12 Haziran 1898.

⁸⁰ BOA. BEO, 1142/85598, 14 Haziran 1898.

⁸¹ BOA. BEO, 1144/85741, 19 Haziran 1898.

⁸² BOA. BEO, 1147/85957, 26 Haziran 1898.

⁸³ BOA. BEO, 1147/85957, 26 Haziran 1898.

⁸⁴ BOA. BEO, 1149/86129, 29 Haziran 1898.

dı⁸⁵. Hatta Yenişehir’de görüldüğü üzere saldırılar karşısında Yunan güvenlik güçlerinden yardım talep eden Müslümanlara cevap dahi verilmiyordu⁸⁶.

Kalmakla göç etmek arasında sıkışan Tesalya Müslümanları yavaş yavaş göç etmeyi tercih ediyorlardı. Çoluk-çocuk, yokluk içinde Osmanlı topraklarına gelen kabilelere hangi mevzuata göre muamele edileceği, ne tür yardımlar yapılacağı bazı yerlerde tartışma konusuydum⁸⁷. Oysa muhacirlerin çoğu malını-mülkünü bırakmak zorunda kalmıştı. Yunan hükümeti, Tesalya’dan ayrılanların tasarruf haklarının devam etmesi için ya bizzat gelmelerini ya da vekil göndermelerini tebliğ etmişti. Müslümanların vekilleri mahalli idarelerce hapsedilerek engelleniyordu. Osmanlı hükümetinin girişimleri ne antlaşmada yer alan af maddesinin uygulanmasını sağladı⁸⁸ ne de Müslümanların vekillerine saldırıları sonlandırabildi⁸⁹.

Bir tarafta Sarışaban kazasında olduğu gibi Osmanlı ahalisinin kucak açtığı Tesalya’yı terk eden Müslümanlar⁹⁰, diğer tarafta da yaşam savaşı veren ve ne pahasına olursa olsun Tesalya’dan ayrılmayı düşünmeyenler vardı⁹¹. Göç etmeyi Tesalya’da kalanlar saldırılardan korunmanın yanında sahip oldukları çiftliklerin sahte senetlerle ellerinden alınmasına karşı da mücadele veriyorlardı⁹². Bu mücadele aynı zamanda da Müslümanlar arasında birlik ve bilincin oluşmasına katkı sağladı. Antlaşmalarda var olan ama uygulanmayan haklar sorgulanmaya başlandı. 1902 yılına gelindiğinde, Yunan idaresine girdikten sonra yaşadıklarından şikâyetçi olan Müslümanlar endişelerini dile getiriyor ve çözüm istiyorlardı. Atf Hamiddin ve Mehmed Fazıl imzasıyla Müslümanların taleplerini içeren layihada, Osmanlı hâkimiyetinden çıkmak istemediklerini öncelikle dile getiren Müslümanların taleplerini şöyle sıralıyorlardı⁹³:

⁸⁵ BOA. BEO, 1179/88351, 21 Temmuz 1898.

⁸⁶ BOA. BEO, 1172/87894, 8 Ağustos 1898.

⁸⁷ BOA. İ.MTZ-01, 7 Temmuz 1898; BOA. BEO, 1156/86669, 11 Temmuz 1898; BOA. BEO, 1195/89580, 11 Eylül 1898.

⁸⁸ Türk-Yunan antlaşması, savaş esnasında suç isnat edilen Müslüman ve Rumlara serbest bırakılması için karşılıklı genel af ilan edilmesini şart koşuyordu. Ancak süreç Türk tarafının beklentilerine uygun işlemedi. Tepki ve şikâyetlerle birlikte Osmanlı hükümeti, Tesalya Müslümanlarına af yoksa Osmanlı topraklarında serbest bırakılan Yunanlıların tekrar tutuklanacağını söylüyordu. Bkz: BOA. BEO, 1016/76169, 22 Eylül 1897; BOA. MV, 96/10, Eylül 1898; BOA. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 21114/112, 9 Ekim 1898; BOA. DH.MKT, 2134/116, 16 Kasım 1898.

⁸⁹ BOA. DH.MKT, 2116/17, 12 Ekim 1898.

⁹⁰ BOA. BEO, 1437/107744, 23 Ocak 1900.

⁹¹ BOA. Y.PRK.EŞA, 34/18, 1 Kasım 1899.

⁹² BOA. BEO, 1474/110503, 25 Kasım 1899; BOA. BEO, 1481/111018, 4 Mayıs 1900; BOA. BEO, 1492/111885, 27 Mayıs 1900.

⁹³ BOA. Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO), 155/17, 2 Haziran 1902.

Öncelikle Müslümanların can, mal, din, namus ve adetlerine riayet edileceği, söz konusu halkın sair Yunan tebaası gibi siyasi ve medeni haklardan yararlanacağı ilan edilmişti. Oysa zaman bu teminatların kâğıt üzerinde kaldığını göstermiştir. Buna rağmen Yunanistan'a kalacak mahallerde yaşayan Müslümanlar Yunanistan'ın bazı adalarında uygulandığı üzere iki mebus seçme hakkı talep ediyorlardı.

İkinci olarak Yunanistan'a terk edilecek mahallerde ferman, tapu ve sair senetlerle Osmanlı kanunlarına göre kişilerin veyahut köyün ortak tasarrufunda bulunan çiftlik, mera, çayır, kışlak, orman ile her türlü arazi ve emlâkın belgeleri Yunan hükümetince tasdik edilecekti. Yunanistan'da bu tür tartışmalı gayrimenkuller mahkeme süresince tapu sahipleri yerine kullanıcılarına bırakılıyordu. Mahkemeler de yıllarca sürüyordu. Senet sahipleri bu süreçte tahammülü aşan şiddete maruz kaldıklarından bu maddeden Müslümanlar şimdiye kadar istifade edememiştir. Bu nedenle bundan sonra tartışmalı mülkler için Osmanlı kanunlarına bakılarak senetlerini ibraz edenlere mülklerinin verilmesi, ardından mahkeme sürecinin başlatılması usul olarak kabul ettirilmelidir.

Üçüncü olarak antlaşmanın altıncı maddesine göre, kanunlar çerçevesinde açıkça kamu yararı bulunmadıkça ve tazminat ödenmedikçe kimsenin emlâkına el konulmayacaktı. Emlak sahiplerinden hiçbiri emlâkının tamamını veya bir kısmını çiftçi veya başka bir kişiye satmaya zorlanmayacaktı. Yunanistan topraklarının her tarafında geçerli kanun olmadıkça mülk sahibi ve çiftçinin ilişkisine müdahale edilmeyecekti. Yunanistan dışında ikamet edip terk edilen arazide emlâkı bulunan kişiler emlâklarını kiraya vermek veya başkaları aracılığıyla idare etmek hakkına sahip olacaktı. Bu maddeye rağmen Yunan hükümeti sadece Tesalya'da geçerli olmak üzere genel menfaat gerekçesiyle 27 Ocak 1896'da Meclise bir kanun teklifi sunmuştu. Teklifte çiftliklerinde bulunan müstemilat ile bütün haneler takdir olunacak bedel ile çiftçilere terk edilecekti. Görünüşte genel menfaatler dile getiriliyorsa da hakikatte büyük çoğunluğu Müslümanların tasarrufunda olan Tesalya çiftliklerinin yok pahasına ellerinden alınması hedefleniyordu. Çünkü bu çiftliklerde çiftçilik yapanlar Hristiyanlardı. Bu nedenle Müslümanlara karşı yapılacak haksızlıklar genel menfaatler adıyla kanunlaştırılmaya çalışılıyordu. Yapılacak antlaşmalarda genel menfaatlardan ne kastedildiğinin açıkça yazması talep ediliyordu.

Dördüncü olarak antlaşmanın sekizinci maddesi şerî mahkemelerin sadece dini konularda görevine devam edeceği hükme bağlanmıştı. Ancak dini konuların ne olduğuna Yunan mahkemeleri karar veriyordu. Bazen de birbiriyle çelişen kararlar alınıyordu. Dini konular miras, nikâh ve vakıf gibi alanları içeriyordu. Bu konularda müftü veya yönetimindeki İslam cemaati tarafından verilecek kararlar Yunan memurlarınca mahkeme kararı gibi uygulanmalıdır. Ayrıca hiçbir bahane veya sebep gösterilerek cami, mektep, medrese ve İslam tekkelerine dokunulmamalıdır. Evladiye

vakıflarının yönetiminin Osmanlı dönemindeki gibi devam etmesi, müftü, İslam cemaati ve Yunan hükümetince müdahale edilmemesi isteniyordu.

Beşinci istek tabiiyete dairdi. Türk-Yunan antlaşmasının üçüncü maddesine göre Tesalya'da ikamet edip de Osmanlı tabiiyetinde kalmak isteyenler üç sene içinde Yunan hükümetine beyanname vererek ikametgâhlarını Osmanlı topraklarına taşıyacak ve bir ev tutacaklardı. Antlaşmadaki bu madde sonradan Tesalya'da bulunan Müslümanların padişahın talepleri, Büyük devletlerin elçilerinin aracılığı ve Yunan hükümetine yapılan müracaatlar üzerine farklı uygulandı. Yeni uygulamaya göre Müslümanlar süre sınırlaması olmaksızın diledikleri zaman ilgili daireye bir beyanname vererek Osmanlı tabiiyetini muhafaza edeceklerdi. Bu zamana kadar uzun yıllar devam eden uygulamanın bundan sonra da devam edeceğinin yeni antlaşmaya eklenmesi talep ediliyordu. Yine Osmanlı tabiiyetini tercih edenlerin askerlikle sorumlu olmayacaklarının da antlaşmayla garanti edilmesi isteniyordu.

Son olarak da Osmanlı ordusunun Yenişehir'e girmesinin ardından hapisanelerden serbest bırakılan mahkûmlar, Müslümanlara baskı ve tecavüzlerde bulunuyorlardı. Müslümanlar da kendilerini savunmak için harekete geçmişti. Müslümanların kendisini savunması Yunanlıların tepkisini çekmiş, Osmanlı ordusuyla birlikte hareket ettikleri izlenimini uyandırmıştı. Osmanlı askerlerinin çekilmesinin ardından Rumlar, Müslümanlara karşı intikam duygularıyla saldırabilirdi. Bunu önlemek için genel af ilanına ek olarak, ortamın düzeltilmesi için karma bir komisyon oluşturulması isteniyordu.

Zaman, Müslümanların taleplerinde haklı olduklarını ancak bu taleplerin gerçekleşmediğini gösterdi. Tacizler, saldırılar ve göçe zorlamalarla hak ihlalleri devam etti. Yunanistan, tıpkı diğer Balkan devletleri gibi homojen bir devlet oluşturma çabasındaydı. Tesalya'dan gidecek Müslümanlar, Doğu Rumeli, Bulgaristan ve Romanya'dan gelecek Rumlar için toprak bırakacaktı. Çünkü Tesalya'nın yeni sakinleri ziraatçıydılar⁹⁴. Özellikle 1906'da katliama dönüşen Bulgar-Rum gerginliği sonrasında 15.000 Rum, Bulgaristan'dan kaçarak Tesalya'ya yerleştirildi⁹⁵.

Rumları Tesalya'nın verimli ovalarına yerleştiren Yunan hükümeti, Müslümanların elinde bulunan çiftliklerin köylülere satılması için Yunan meclisine kanun teklifi sundu. Atina sefareti, teklifin geri çekilmesi ve hala geçerli olan antlaşmalara uyulmasını talep etti. Fakat olumsuz cevap aldı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Büyük devletlerin devreye girmesini aksi takdirde Osmanlı topraklarında yaşayan Yu-

⁹⁴ BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat, 513/19, 17 Temmuz 1907.

⁹⁵ Kiel, a.g.m., s. 525.

nanlılara aynı muameleyi yapacağını ilan etti⁹⁶. Sonraki yıllarda da Tesalya Müslümanlarının mallarının tamamına el konulacağı söylentileri yayıldı. Korku ortamı oluşturup Müslümanların mallarını yok pahasına satmaları ve göç etmelerinin sağlanması söylentileri çıkartanların asıl amacıydı⁹⁷. Üstelik Osmanlı tabiiyetine geçtiği halde hala Tesalya'da emlak ve arazi sahibi olanlar vardı. Yunanistan'da bazı siyasetçi ve avukatların antlaşma ile teminat altına alınmış olan arazileri ele geçirmek için halkı kışkırttığı iddia ediliyordu⁹⁸.

Yunanistan'da çiftlik sahipleriyle yarıcılar arasındaki hukuka dair 11 Ocak 1914'te bir kanun yürürlüğe girdi. Tesalya ve Balkan Savaşları sonrasında elde edilen yeni arazilerde uygulanacak olan kanun, çiftlik sahiplerini zor durumda bırakıyordu. Çiftlik sahiplerinin tasarruf hakları elden alınmıyordu. 1881 ve 1913 tarihli antlaşma maddelerine göre aykırılığı vurgulanan kanuna karşı, Yunan hükümeti gerekli tedbirleri alıp Müslümanların haklarını koruması Osmanlı hükümeti de aynı şekilde karşılık verecekti⁹⁹.

Yunanistan, Osmanlı hükümetinin itirazlarına ve tepkisine yine kulak asmadı. Hatta Osmanlı topraklarındaki Rumlar, Birinci Dünya Savaşı esnasında kendilerine haksızlık yapıldığını ve gayrimenkullerine el konulduğunu iddia ettiler. Bu söylemleri gerekçe gösteren Yunan hükümeti de Tesalya'daki Müslümanların emlak ve arazilerini haczetti¹⁰⁰.

SONUÇ

Tesalya Müslümanları, Yunan idaresine bırakılan topraklarda kalmak ve göç etmek arasında zorlu bir tercihle karşı karşıya bırakıldıkları ilk andan itibaren rahat bir hayat yaşamayacaklarının farkındaydılar. *Aziz vatan* bildikleri Tesalya'nın Yunanistan'a terk edilmesine bu nedenle hep karşı çıktılar. Yunan idaresine geçişi *kara gün* olarak isimlendirdiler. Yine de topraklarını bırakmamaya çalıştılar. Ancak özellikle 1897'deki savaşta Türklerin, Yunanistan karşısındaki başarısıyla Tesalya'nın tekrar Osmanlı kontrolüne geçmesi, Yunanlıların Müslümanlara karşı nefretini artırdı. Barış görüşmelerinde Yunanistan adına Osmanlı ile masaya oturan Büyük devletler Tesalya'nın tekrar Yunanistan'a bırakılmasına karar verdiler. Bu gelişme Tesalya Müslümanları üzerindeki baskıların daha artmasına yol açtı. 1881'de 30-40 bin

⁹⁶ BOA. HR.HMŞ.İŞO, 107/46, 5 Aralık 1908.

⁹⁷ BOA. BEO, 3884/291254, 20 Nisan 1911.

⁹⁸ BOA. HR.HMŞ.İŞO, 40/4, 2 Eylül 1911.

⁹⁹ BAO. MV, 195/100, 30 Aralık 1914.

¹⁰⁰ BOA. BEO, 4548/341048, 24 Aralık 1918.

civarında tahmin edilen Tesalya'daki Müslüman nüfus, 1911 yılına gelindiğinde 2.900'lere düşmüştü. Mübadele öncesinde ise birkaç Müslüman ailenin kaldığı, mübadele ile de Anadolu'dan gelen Rumların yerleştirildiği Tesalya, böylece Müslüman Türklerden temizlenmiş oldu. Geriye yalnızca Arnavutça konuşan küçük bir Müslüman grup kaldı.

KAYNAKLAR

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Âli Evrak Odası
Cevdet Hariciye
Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi
Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
Hariciye Siyasi
Hariciye Tercüme Odası
İrade Eyalat-ı Mümütaze Yunanistan
İrade Hususi
İrade Rüşumat
Meclis-i Vükela Mazbataları
Yıldız Mütenevvia
Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller
Yıldız Perakende Askerî Maruzatı
Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı
Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Maruzatı
Yıldız Sadaret Hususi Maruzat
Yıldız Sadaret Resmi Maruzat

B. Yayınlanmış Belgeler

Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi, İstanbul 1298.

Muahedat Mecmuası, c.5, 1298.

Parliamentary Papers, Account and Papers, Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls Between July 1st 1862 and June 30th 1863.

Parliamentary Papers, Account and Papers, Reports Relative to British Consular Establishment: 1858-1871, London 1872.

Parliamentary Papers, Account and Papers, Correspondence Respecting the Negotiations for the Conclusion of Peace Between Turkey and Greece, May 1898.

Şimşir, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, c. III, Ankara 1989.

C. Kitap ve Makaleler

Adıyeke, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000.

Adıyeke, Ayşe Nükhet -Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit*, İstanbul 2006.

Akyay, Bülent, *Tesalya Meselesi (1881)*, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001.

Anastasiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, çev: Işık Ergüden, İstanbul 2010.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1999.

Cin, Turgay, "Batı Trakya'da Mevcut Müftülükler Sorununa İlişkin Yunanistan Danıştay Kararlarının Tahlili", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9/1, 2007, s.65-130.

Hülagü, Metin, *Osmanlı-Yunan Savaşı Abdülhamid'in Zaferi*, İstanbul 2008.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.VIII, Ankara 1995.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003.

Kiel, Machiel, "Tesalya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.40, İstanbul 2011, s.522-526.

1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Savaşı), Yayına Hazırlayan: Bayram Kodaman, Ankara 1993.

Örenç, Ali Fuat "Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880-1881)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 5/2006, S.10, s.167-196.

Petmezas, Sokrates D., "Patterns of Protoindustrialization in the Ottoman Empire The Case of Eastern Thessaly, Ca.1750-1860", *The Journal of European Economic History*, 19/3, Winter 1990, s.575-603.

Popoviç, Aleksandre, *Balkanlar'da İslâm*, Türkçesi: Komisyon, İstanbul 1995.

Quataert, Donald, "Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914", *The Modern Middle East*, Ed: Albert Hourani, Philip S. Khoury, Mary C. Wilson, California 1993, s. 255-269.

Serbestoğlu, İbrahim, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, İstanbul 2014.

Shaw, Stanford J. -Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975*, c.2, Türkçesi: Mehmet Harmancı, İstanbul 1983.

Sivignon, Michel, "Frontier Between Two Cultural Areas: The Case of Thessaly", *Annals of the New York Academy of Sciences*, Volume 268, February 1976, s.43-58.

Sonyel, Salahi R., *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, İstanbul 2011.

Şemsettin Sami, "Tesalya", *Kamûsu'l-Alâm*, c.3, İstanbul 1308. s.1652-1653.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*, c.II, Yay.Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1987.

